

TENDENCIÁK ÉS ORIENTÁCIÓK A LUKÁCS-IRODALOMBAN*

GUIDO OLDRINI

Számos alkalommal voltam kénytelen megbélyegezni azt az érdektelenséget, amely a lukácsi gondolattal, s főleg az érett Lukács marxizmusával szemben nyilvánult meg a hazai és a nemzetközi történetírásban. Mindezt, hosszú távon, a külső szemlélő kellemetlen litániának, hasztalan lamentálásnak, ismétlődő jeremiádának láthatja. De itt nem csak az én siránkozásomról van szó. Nicolae Tertulian egyik 1979-es tanulmányában – most jelent meg Franciaországban a Le Sycomore kiadásában a *Georges Lukács* című tanulmánykötetben (Párizs 1980, a munkára később részletesen is visszatérek) – megállapítja és határozottan vádolja azt a kialakult „paradox helyzetet”, amely szerint Lukács fiatalkori művei „gyakran mértéktelen dicsőítés” tárgyai, öregkori műveit azonban – beleértve a nagy *Esztétikát* és *A társadalmi lét ontológiáját* is – lebecsülik, vagy csak „nagyon lassan és számos nehézség” árán juthatnak érvényre. Tertulian a közelmúltban is többször visszatért a témára (egy francia napilapnak, a *Le Matin de Paris*-nak adott interjúban, egy – ugyancsak 1979-es – tanulmányban, mely 1980-ban a *Critica marxista*-ban is megjelent, sajnálatos körülményként említi, hogy egy olyan teljességgel és fontossággal bíró elméleti mű, mint az *Ontológia*, mindeddig „többé-kevésbé ismeretlen” maradt). Másrészt elég a szöveg hányatott kiadói sorsára gondolni – lásd ellenben az Adorno, Benjamin és újabban Bloch írásait kísérő szerencsét –, hogy meggyőződjünk az említett kifogások igazságáról.

Szó sincs itt a Lukács-irodalom által, különösen az utóbbi időkben elért igen jelentékeny arányok el nem ismeréséről, vagy arról, hogy mozdulatlan patthelyzet állna fenn. Sőt, tisztán számszerű, kvantitatív szempontból, épp az ellenkezője az igaz. Manapság teljesen megváltozott a helyzet ahhoz képest, amit az 1975-ös Festschrift kapcsán Jürgen Hartman úgy fogalmazott meg, hogy az Lukács műveinek első „kronológiai bibliográfiája” – minekután ma már, egyrészt számos és kimerítő bibliográfiánk vannak, melyek lehetővé teszik, hogy a Lukács-irodalom szerteágazó szövegeinek útvesztőjében bizonyos könnyedséggel lehessen eligazodni (monográfiák, tanulmányok, visszaemlékezések, folyóiratok, különkiadás, gyűjteményes kiadások), másrészt mindez olyan sűrűvé, összetetté, kuszává vált, hogy csak nehezen lehet eligazodni benne. A jelen hozzászólásban foglalt rapszodikus kritikai megjegyzések nem ilyen értelmű igénnyel lépnek fel.

*A szerző előadása. Elhangzott Rómában a „Lukács és kora. A rendszerező ész állandósága” c. nemzetközi konferencián (1981. dec. 10–12), amelyet az Olasz Filozófiai Társaság Római Szekciója, a Római Magyar Akadémia és az Olasz–Magyar Társaság rendezett.

Nem célja a kép hiányosságainak kitöltése, az egyes részek kritikai elmélyítése, még kevésbé szolgál a meglévő tendenciák különböző és egymásnak ellentmondó irányainak semleges, objektív összevetésére. Egyébként egy ilyen jellegű objektivitás pontosan a „pártosság” lenini kategóriájának mondana ellent, amely köztudottan vezető szerepet játszik az érett Lukács gondolkodásában. Ez csak napjaink megrögzött neopozitivistáinak vagy a sok – sőt túl sok – weberiánusnak juthatna az eszébe, amely a tudományosság igényével helyrehozhatatlan nézeteltéréseket eredményezne.

Ha a Lukács-irodalom számos szempontja közül csak kettőt veszünk figyelembe, azonnal nyilvánvalóvá válik az egymásnak erősen ellentmondó irányvonalak megléte. Gondoljunk csak a módszer és a problémafelvetés, a célok ellentéteire, amelyek – tegyük fel – a német és az angol nyelvű, vagy az angol és az olasz, vagy – már eleve ideológiai okok miatt – az előző három és a kelet-európai országok irodalma között fennállnak. Ez alkalommal legyen elég csak néhányat említeni. Németországban egészen 1965-ig bibliográfiailag első helyen áll Detlef Glowka Berlinben kiadott *Georg Lukács im Spiegel der Kritik* (1968) című doktori disszertációja, amely a Világháború utáni 20 év NSZK- és NDK-beli Lukács-értelmezéseit tárgyalja; természetesen már az is ellentmondások forrása, hogy melyik Köztársaságról van szó. Az ezt követő időszakban az NSZK-ban, elsősorban 1968 megmozdulásai a maguk fellángolásaival és az azokat követő kiábrándulásaival a Lukács iránti érdeklődés katalizátorai és recepciójának elsődleges előmozdítói lettek (ezt a tézist erősen vitatják, többek között különböző elismert szociológusok is: Abendroth, Kamler stb. L. Lukács válogatott tanulmányainak bevezető dialógusát, Betr.: *Lukács. Dialektik zwischen Idealismus und Proletariat*, hrsg. von Georg Ahrweiler, Köln 1978). Az NDK-ban 1956 után – Werner Mittenzwei az egyedüli fontos kivétel, különös tekintettel Brecht–Lukács Debatte-ról szóló tanulmányának utolsó kiadására (a *Dialog und Kontroverse mit Georg Lukács* című gyűjteményes kötetben, Lipcse 1975., 153–203.) és a *Kunst und objektive Wahrheit* (Lipcse 1977) címmel megjelent Lukács antológiához írt bevezetőjére – a lukácsi gondolattal szemben általános az elvi ellenségeskedés. Kezdve az 1960-ban (majd 1977-ben legalább annyira általánosságban mozgó, mint szektás utószóval ellátott, Nyugat-Berlinben újra kiadott) *Georg Lukács und der Revisionismus* című kötettel, Günter Fröschner 1965-ös doktori disszertációján keresztül, egészen a *Deutsche Zeitschrift für Philosophie* tanulmányáig (melyek közül hármat emelek ki: Wilhelm R. Beyernek, a neves Hegel-kutatónak a marxista ontológia elleni tanulmánya, melyben a marxista ontológiát „divatos idealista kreációnak” nevezi, és – anélkül, hogy kívárná, amíg Lukács a művét befejezi – a *priori* visszautasítja, „haszontalannak, terméketlennek, veszélyesnek és a dialektikus materializmus ellenségének” határozza meg; a másik, Ruben és Warnke tanulmánya a munka teleológiájának lukácsi elmélete ellen; a harmadik pedig Siegfried Kiel erőszakos vádbeszéde azon „neokantianizmus” és „kispolgári” szubjektivizmus ellen, amely a szerző szerint végigkíséri Lukács egész tevékenységét), s végül a SED Központi Bizottsága Társadalomtudományi Akadémiájának gondozásában nemrég megjelent és hivatalos *Zur Geschichte der marxistisch-leninistischen Philosophie in der DDR. Von 1945 bis Anfang der sechziger Jahre* (Berlin 1979) c. mű: amelyben nemcsak hogy megismétlődnek a szokásos, hagyományos idealizmus-vádak Lukács ellen, hanem ismét a „revizionizmus” példaként kritizálják az elbürokratizált marxizmus elleni lankadatlan harcát.

Jóval mozgalmasabb, változatosabb, frissebb és megnyerőbb a többi szocialista ország Lukács iránti figyelme: Jugoszlávia (legalábbis, amíg a *Praxis* c. folyóirat meg nem szűnt), Románia (különösen Tertulian munkássága révén), Lengyelország (ahol Stefan Morawski Lukács nagy szellemi életrajzán dolgozik már jó ideje, de még csak néhány töredék jelent meg belőle), és természetesen és mindenekelőtt Magyarország. Az olyan folyóiratok, mint a *New Hungarian Quarterly* és a *Magyar Filozófiai Szemle* már a múltban és napjainkban is nagy mennyiségben jelentetnek meg kritikai és informatív anyagokat, és ahol – az ún. Budapesti Iskolában tömörült kutatógárda emigrációja ellenére – Lukács közvetlen vagy közvetett növendékeiből – kik közül néhányat itt, körünkben üdvözölhetünk – egy teljes team ma is igen aktívan dolgozik. (Hermann István *Die Gedankenwelt von Georg Lukács* című, Budapesten 1974-ben, német nyelven 1978-ban megjelent fontos monográfiájáról hozzászólásom végén, Tertulian könyvével együtt fogok beszélni.) A Szovjetunióban továbbra is csend van Lukács körül, tudomásom szerint (amennyire a keletnémet fordításokból kiderül, mert sajnos nem tudok oroszul).

Az angol nyelvterületen elsődleges bibliográfiát nyújt Peter Murphy repertoriuma (*Writings by and about Georg Lukács: A Bibliography*), amelyet New Yorkban az American Institute for Marxist Studies adott ki 1976-ban, s csak angol nyelvű „cím-szavakat” tartalmaz. Angolul írnak (az immár véglegesen külföldön letelepedett) magyarok is: Mészáros István az angliai Sussex-ben tanít filozófiát, és Királyfalvi Béla a kansasi Wichita State University drámatörténeti tanszékének tanára. Az előbbi a lukácsi dialektika elméletről szóló fontos tanulmányt jelentetett meg (*Lukács Concept of Dialectic*, London 1972), míg az utóbbi 1975-ben Lukács esztétikájáról publikált monográfiát (*The Aesthetics of György Lukács*, Princeton–London), amely, tudomásom szerint, teljes egészében az érett Lukács esztétikai elméleteinek elemzése. Egy terjedelmes fejezet tárgyalja az „esztétikai vissztükrözés” elméletét. A bennszülött angolok közül legalább G.H.R. Parkinson nevét említsük meg, a különböző szerzők, köztük Mészáros tanulmányából összeállított antológia (*Georg Lukács. The Man, His Work and His Ideas*, 1970) és azt követően a szerzőről készült teljes monográfia (*Georg Lukács*, London–Henley–Boston 1977) miatt. Jellegzetes „New leftist” nézőpontból tevékenykedik az irodalom-elmélettel foglalkozó Fredric Jameson az Egyesült Államokban, aki a *Marxism and Fromm*-ban jelentetett meg Lukács-tanulmányt (Princeton 1972., olasz ford. R. Piovesan és M. Zorino, Nápoly 1975). Ugyanide sorolhatók a *Telos* c. folyóirat ideológusai is. A *Telos*-ban megjelent Lukács-tanulmányok vezetnek el Andrew Arato és Paul Breines *The Young Lukács and the Western Marxism* című összefoglaló művéhez.

Ezzel szemben Franciaországban a közelmúltban elég kevés történt Lukács érdekében, de három dolgot mégis érdemes megemlíteni: Claude Prévost elsőként mutatja be Lukács moszkvai tevékenységét (*Ecrits de Moscou*, Párizs 1974), és a *Realizmus problémája* (*Problèmes du réalisme*, Párizs 1975) első francia fordítója; a brazil-bécsi származású (de francia állampolgárságú) Michael Löwy, Goldmann tanítványa, számos tanulmány és a fiatal Lukács politikai fejlődéséről szóló monográfia szerzője (*Pour une sociologie des intellectuels révolutionnaires, L'évolution politique de Lukács 1909–1929*, Párizs 1976..., olasz ford.: R. Massari, Milánó 1978), és végül a germanista Jacques Brun, aki 1977-es doktori disszertációját a német irodalmat kutató Lukácsról írta (*Un germaniste engagé: Georg Lukács*, Lille–Párizs 1979., egy 800 oldalas komoly kötet. Bár igen impozáns munka, de elég törekenynek és zavarosnak tűnik).

A Német Szövetségi Köztársaság és a Német Demokratikus Köztársaság, Kelet-Európa országai, Egyesült Államok, Anglia, Franciaország. Nem elég. E kiemelkedő vita és értékeléskomplexum halk visszhangra lelt Spanyolországban, sőt már a francóista korszakban is találkozunk vele (még ha lopva is, a cenzúra szabta határok között), és a tengerentúli spanyol nyelvterületeken is hallhatunk róla, Mexikóban és Argentínában. Ott is találunk elszigetelt támogatókat, akik a lukácsi gondolat iránti érdeklődésről tanúskodnak: elsősorban fordításokról, egyetemi kurzusokról, kritikai-irodalmi tárgyú tanulmányokról van szó: ez utóbbi kapcsán szeretnék emlékeztetni Francisco Posada könyvére, *Lukács, Brecht y la situación actual del realismo socialista* (Buenos Aires 1969).

A jóval zavarosabb olasz kritikai irodalom tisztázása most nem célom. Úgy gondolom – mint már korábban is megállapítottam –, elég közel járok az igazsághoz, hogy Lukács kritikai utóéletének történetét sokáig, s részben még napjainkban is, el nem ismerésének története jellemzi; az egyik nagy tekintélyű tudós, Cesare Cases – az idős Lukáccsal szemben nem éppen gyengéden – még ma is joggal az „ellentmondások történeteként” emlegeti. Különböző természetű körülmények miatt (melyek alapos elemzése ide nem illő és lehetetlen lenne) Lukács kulturális életünkben soha nem örvendett nagy bizalomnak. Ha eltekintünk az 50-es évek egyes elszigetelt – egyébként felszínes – jelenségeitől, kiderül, hogy a vele folytatott beszélgetések és az álláspontjaival, világnézetével szembeni viták nálunk mindig csillagászati távolságból zajlottak. Tehát kemény ítéletem nem meglepő: egyes kivételektől eltekintve, összességében lesújtó képpel állunk szemben: vagy „Espresso” stílusú harmadrangú publicisztikai banalitást találunk, vagy sok esetben a legkülönbözőbb ideológiai divatokba, vagy elképesztő hipotézisekkel kísért provincializmusba ütközünk (még nevetségesebb, amikor ezek a dolgok felkészületlen fiataloktól vagy érett, de szerény és középszerű pártbürokráktól származnak), s végül a leggyakrabban előítélet miatti visszautasítást vagy nyilvánvaló meg nem értést tapasztalunk, amit – a Lukács iránti személyes viszolygást megelőzően – a marxizmussal mint elmélettel szembeni bizalmatlanság diktál. Éppen ez az elmélettel szembeni elzárkózó magatartás a legmeglepőbb és fejt ki a legnegatívabb hatást. A „spekulatív, általánosító kategóriák” használata iránti túl nagy és alaptalan bizalmatlanság miatt – mindent összevetve – továbbra is a dialektikus materializmus kérdésköreinek elutasítása marad a fő tendencia. A sztálini dogmatizmus idején alkalmazott módszerekkel való szembenállás egyedülálló és páratlanul torz következménye az a tény, hogy gondolkodás nélkül likvidálnak minden elméletet, (marxista) koncepciót, egy hitelét vesztett elmélettel együtt. Tehát kizárják a valóságot, az artikuláció kategóriáinak különböző szintjei és a különböző tudományos diszciplínák közötti összefüggés megértéséhez szolgáló alapot, amelyet csak a dialektikus materializmus elmélete nyújthat.

A marxizmus társadalmi ontológiájának egyik érzékeny és neuralgikus pontjáról van szó. Lukács mindig határozottan kitartott – az *Esztétikában* és az *Ontológiában* hangsúlyozottan – a problémák elméleti és történelmi meghatározása közötti szoros egység: a történelmi materializmus és a dialektikus materializmus kérdéseit összekötő elvi irányvonalak elválaszthatatlansága és a kölcsönös és állandó egymásrahatás mellett, amely a tudomány e két ágát minden kutatásban összehozná. Az *Ontológia* II. kötetének egyik bekezdésében olvasható:

„Az ember biológiai reprodukciójának lét-elsőbbsége mint gazdasági tevékenységének kiindulópontja, és ez mint egyre tisztább társadalmi aktivitásainak ontológiai-genetikus

alapja: ez az az alapvetés, amelyet a marxizmus általános filozófiája elválaszthatatlanul összeköt a társadalmi-történelmi fejlődésről alkotott elméletével, a történelmi materializmussal; ez a kötelék annál is erősebb és megalapozottabb, mivel, mint már kimutattuk, maga a történelmiség is a marxizmus világnézetének alapvető ontológiai elve. (. . .) A történelmi materializmus benső szükségszerűsége, tudományosan szilárd megalapozottsága csak a dialektikus materialista ontológiára épülhet fel.” (Id.ford. Eörsi István, Magvető Kiadó, Budapest 1976, II. kötet, II. Fejezet 1. 175–176.)

Ha valóban azoknak a közvetítéseknek a vizsgálata a cél, amelyek a gazdaság „elsőleges ontológiai szerepétől” az összetettebb, magasabb kategóriák csoportjáig, egészen – tételezzük fel – az esztétika, az etika vagy általában a társadalmi kapcsolatok (a társadalmi lét ontológiája) szférájáig visznek, akkor világos, hogy e kérdéscsoport tökéletes megválaszolásához egy mozgékony, tagolt – nem mereven rendszerezett – dialektikus materialista szerkezet szintjére kell felemelkedni. Felmerül a kérdés, hogy másképp beszélhetünk-e a marxizmus „tudományáról”; hogyan lehet egy marxista elméletet létrehozni az „általánosító kategóriák” nélkül, azon általánosító kategorizálás nélkül, amely lehetővé teszi, hogy bármikor minden egyedi, konkrét elemzést a valóság és a történelem komplex képére lehessen visszavezetni. Pontosabban, ha nem ezen az alapon, akkor milyen alapon lehetne logikát, etikát, esztétikát vagy akár egy marxista politikát kidolgozni (gondoljunk pl. olyan kérdésekre, mint az állam, az átmeneti társadalmak, a szocialista demokrácia meghaladása): általában – néhány gnoszeológiai és logikai mű kivételével – olyan területeken, ahol jól ismertek a marxizmus hiányosságai. „Forradalmi elmélet nélkül nincs forradalmi gyakorlat” – vallotta Lenin a *Mi a teendő*-ben, és Lukács idős korában adott interjúiban és beszélgetéseiben rá hivatkozik: „A történelem és a társadalom általános elméletére hivatkozó előzetes tudományos elemzés nélkül nem létezhet semmiféle igazán forradalmi politika. A forradalmi mozgalmaknak ma ez a legnagyobb és legsürgetőbb szükséglete.” (Id. *Beszélgetés Lukáccsal* (1970), szerk. F. Ferrarotti, Milano 1975, 23.)

Ehhez kapcsolódik a Lukács-irodalomban említett másik lehetséges felosztás, a tematikai területek vagy periódusok szerinti, amelynek alapja lényegében a két Lukács – gyakran elvi ellentétig vivő – szembeállítás: a premarxista és protomarkxista ifjúkori művek egyfelől, beleértve a *Történelem és osztálytudat*ot is, másfelől pedig az érettkori művek. A fiatal Lukáccsal kapcsolatban, figyelembe véve a közelmúltban feltárt anyagokat is, hangsúlyozni kell azt a tényt, hogy a kritikai irodalom fejlődik és radikális változáson ment keresztül az immár két évtizeddel ezelőtt, 1961-ben a *Médiations*-ban publikált *Esthétique du Jeune Lukács* (*A fiatal Lukács esztétikája*) c. ismert Lucien Goldmann-tanulmány óta. Különös figyelmet érdemelnek a közelmúltban megjelent munkák Willy Michel, Jörg Kammler, Rolf Günter Renner, Antonia Grunenberg, Ursula Apitzsch, Laura Boella, Elio Marassi – a már említett –, Löwy és Breines tollából, vagy más szemszögből nézve ide illenek a finn Seppo Toivianinen kiváló írásai, de különösen a Budapesti Iskola néhány legismertebb képviselőjének – Heller, Fehér, Márkus, Radnóti – adalékai (ez utóbbiak mind kiemelkedő fontosságúak), mivel elsőkézből származó aprólékos kutatásokon, és az 1973-ban Heidelbergben fellelt ifjúkori Lukács-kéziratokon alapulnak, melyek között levelek, töredékek, eddig kiadatlan jegyzetek és a néhány hónapja Budapesten, Lendvai L. Ferenc gondozásában megjelent 1910/11-es *Napló* és az 1913-ból való dialógus, a *Das Gericht* szerepelnek. Ezek a munkák mélyre-

hatóan vizsgálják a lukácsi gondolat premarxista és protomarxista fázisainak premisszáit, szerkezetét és fejlődését egész kb. a Blum-tézisekig (1928). Többé-kevésbé kimerítően világítják meg a fő kérdéseket: ezek közül csak néhányat ragadok ki: pl. a neokantianizmus és az életfilozófia első megjelenései, Lukács hirtelen átállása a kommunizmushoz, a Magyar Tanácsköztársaság idején kifejtett politikai harca: pártszervezési, taktikai, etikai kérdések, és azok az elméleti és egyben politikai kérdések, melyek előbb az „osztálytudattal”, majd a „demokratikus diktatúra” doktrínájával hozhatók összefüggésbe stb. A vitatott kérdések sokféleségétől, sokoldalúságától, a Lukácsot formáló kultúrák összetettségétől, számos kapcsolódásától és kiindulópontjától, filozófiai inaszkodását mutató ösztönzésektől függ, hogy a történetírás az ifjú Lukácsot, s különösen a premarxista Lukácsot, viszonylagos érvényű mentségekkel ide-oda tologatják: hol neokantiánust, simmeliánust, weberiánust, életfilozófust, fenomenológust, historikust, „avant la lettre” egzisztencialistát (Goldmann) csináltak belőle, sőt legutóbb expresszionistának kiáltották ki (Paolo Pullega kollégának az elmúlt napokban a Cappelli kiadónál, *Sulla povertà di spirito (A szellem szegénységéről)* címen megjelent, részben már ismert, részben a fiatalkori tanulmányok magyar kiadásából – *Ifjúkori művek* (Budapest 1977) – közvetlenül átvett ifjúkori Lukács-írásokat tartalmazó szöveggyűjteményhez írt bevezetőjére utalok.

Azt sem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy Lukács ifjúkori alkotásainak ez az elmélyítése többé-kevésbé változatlanul az érett Lukács kárára valósul meg. Általában vagy az ifjú Lukácsra hivatkozva vitatják az öregkori lukácsi álláspontot, vagy pedig ez utóbbit annyiban és olyan mértékben védik, amennyiben fiatalkori pozícióinak elveihez kapcsolódnak.

A Budapesti Iskola képviselőinek legutóbbi munkái is világosan mutatják, hogy a döntő pontokon ők maguk is fokozatosan eltávolodnak a mester tanításaitól. Sőt, bizonyos tekintetben szakításról, az álláspontok és a tendencia határozott kifordításáról van szó, amely – az idős Lukács egyre határozottabb objektivizmusával szemben – a szubjektivitás és a szükségletek problematikájának megmentésére irányul. Érthető tehát Lukács (premarxista) fiatalkori írásainak „romantikus antikapitalizmusa” iránti figyelmük és a mester pályafutásában a múlttal való kontinuitás dinamikus, egységes fejlődési vonalának feltárására tett erőfeszítésük. Mint pl. Márkus *Die Seele und das Leben. Studien zum frühen Lukács* (Frankfurt a M. 1977. 100–101. o., olasz ford. E. Franchetti, *La Scuola di Budapest: sul Giovane Lukács* Firenze 1978, 79. o.) c. tanulmánykötetében megállapítja: „az ifjúkori művek elmélyült elemzése – túl a kezdetek fordulatainak szubjektív motívumain, amelyekről maga Lukács emlékezik meg szellemi fejlődéséről írt érettkori írásaiban – a későbbi marxista írásokkal tartalmi egységet is feltár, és e rejtett szál meglétét egyértelműen igazolja”. Szerintük ebből következnek az *Ontológia* későbbi sikereivel szembeni fenntartások és kritikák. (Itt csak az *Annotazioni sull'Ontologia per il compagno Lukács* című írásukra utalok, amely az *Aut-aut* monografikus számában jelent meg olaszul (*L'ultimo Lukács e la Scuola di Budapest*, 1977. január–április), de első pillantásra az a benyomásom, hogy az Iskola legújabb, eddig kiadatlan *Lukács e il suo tempo* c. tanulmányköteteiben sem változik a szemlélet. A kötet kéziratát az olasz fordító és szerkesztő, Laura Boella bocsátotta rendelkezésemre.)

A két Lukács közti „kontinuitás” hangsúlyozása, de marxizmusának komplex arculata iránti jelentős meg nem értékek figyelhetők meg Rolf Günter Renner *Aesthetische Theorie bei Georg Lukács* (Bern–München 1976) című történelmi-rendszerező, a lukácsi esztétika genezisének és struktúrájának vizsgálatára irányuló, nagylelegzetű kutatásában, amely Heidelbergtől az érettkorig a teljes fejlődési vonalat felöleli, a néhány évvel ezelőtt Willy Michel (*Marxistische Aesthetik-Aethetischer Marxismus*, Bd. I., Frankfurt a. M. 1971) által bevezetett „szövegmagyarázó” módszer felhasználásával, mely kutatási módszer szükségszerű korlátokkal és szűkítésekkel jár: ezek elsősorban az elvont, elméleti értelmező kategóriák használatából erednek, Michel a történelemmel szembeni krónikus allergiája miatt királyi közönnyel elvet mindenféle kapaszkodót a konkrét genezissel és a kérdések történelmi feltételezettségével, a tényleges történelmi körülmények általi meghatározottságukkal kapcsolatban.

A premarxista Lukács tárgyalása, vagyis a fiatalkori tanulmányoknak a kritikai irodalom által – a tényleges érdemeken túlmenő – lelkes értékelő tendenciája *mutatis mutandis* megismétlődhet a többé-kevésbé szintén túlértékelt protomarxista Lukáccsal szemben felvett magatartással kapcsolatban is. Természetesen távol álljon tőlem, hogy egy olyan jelentős művet, mint a *Történelem és osztálytudat* jelentőségét és értékeit kisebbsítem. Viszont fontos annak a megállapítása, hogy van-e, s ha igen, milyen mértékben van szó többről, mint egy történelmi kérdésről.

Legalább két okát lehet említeni a protomarxista Lukáccsal való exkluzív szembehelyezkedésnek, amely ma – véleményem szerint – minden megalapozottságot nélkülöz. Elsősorban ellentmond a tények objektív kifejtésének, nemcsak a szerző személyes ügyei, önkritikussága, új választásai és általában a 30-as években benne végbemenő változások miatt, hanem és főképpen az új irányvonal, valamint a 20-as évek megismételhetetlen forradalmi lelkesedésével szembehelyezkedő erőteljesen megváltozott történelmi körülmények között fennálló elszakíthatatlan kapcsolat szempontjából is. Másodsorban, a *Történelem és osztálytudat* túlzott előtérbe helyezése, vagy éppen súlyának aránytalan hangsúlyozása megakadályozza annak megértését, hogy a mű idealista előítéleteinek elvetése után, Lukács mennyire képes egy kategóriákban jóval gazdagabb változatot kidolgozni és szisztematikusan megvilágítani, először az irodalomelmélet területén, majd a magasabb szintű társadalmi objektivitásokra, az objektív valóság szerkezetének más – egyre szélesebb – kategoriális szféráira (esztétika, etika, a társadalmi lét ontológiája stb.) való utalással. E kérdéscsoport kidolgozása, jelentőségének félreismerése vagy lebecsülése egyet jelent a lukácsi gondolat kreatív kiforrottságának és legsajátosabb eredetiségének eltüntetésével. Ha Lukácsot nem transzponáljuk egyszerűen a fenomenologikus orientációjú irodalomra jellemző „kritikai weberianus”-szintre, ha ő valami több, mint az „ismeretszociológia” vagy a „társadalomkritikai elmélet” egyszerű előfutára, az valójában annak a ténynek köszönhető, hogy maturitásában jóval meghaladja fiatalkori főművének, jóllehet zseniális elemzéseit.

De, ismétlem (és ezzel visszatérek a bevezetőben említett panaszokra), az öregkor Lukácsára, az érettkor nagyszerű dialektikus materialista Lukácsára a mai kritikai irodalom – különösen nálunk – ellenkezve, fenntartásokkal tekint. Ezért van az, hogy éppen azt vetik megvetően a szemére, ami a lukácsi gondolat robusztus vázát képezi, éppen azt az eszmei vázát, amely az elmélet rangjára emeli, és egy Korsch vagy egy Bloch marxizmusával szemben (szoros kapcsolat révén, melyet mindig fenntartott a

szervezett munkásmozgalom harcaival és problémáival) határozott elsőséget biztosítanak számára. A mai marxista és nem marxista kritikai irodalom nagy része éppen akkor szakítja meg vagy lazítja a gondolatai összességével való kapcsolatokat, amikor legtermékenyebb pontjai kezdenek felszínre kerülni, amikor kirajzolódik és egyre jobban megszilárdul, egyre konkrétabbá válik a marxizmusnak mint elméletnek, a valóság egységes koncepciójának, a valóság különböző kategóriái közötti kapcsolat ismeretelméleti alapjának kidolgozása.

De minderről kritikusaink többsége, szociológusok, fenomenológusok, neopozitivisták, egzisztencialisták, empirikus (pszeudo) marxisták hallani sem akarnak. A nagy problémák természetesen nem oldódnak meg a hallgatással, mulasztásokkal, szándékos feledékenységgel vagy érdek szerinti kiforgatásokkal. Jellemző esetként vegyük Tito Perlini *Utopia e prospettiva in György Lukács* c. monográfiáját, amely megjelenésekor aránytalanul nagy feltűnést keltett. Perlini szerint mind elméleti, mind történelmi, politikai síkon az érett Lukácsnál nem evolúció, hanem visszafejlődés, az „utópiától” a „realizmushoz” való visszatérés figyelhető meg; ez lenne az, ami mindennél negatívabban hat, és ez nem más, mint a *Történelem és osztálytudat*-ban már elért „kritikusság szintjének” a hanyatlása és a „szubjektivitásba” vetett hit elvesztése.

„Ez a szubjektivitásba vetett hit az idős Lukácsban elhalványul. Zsarnokian előtérbe kerül az *objektivitás dimenziója*, a struktúrák merevsége, az emberek átalakítás iránti vágyával szemben a *valóság szilárdsága*. Az *Utópiát* legyőzi a *realizmus* (. . .) Az elkeseredett szubjektivizmus helyét egy jónak vélt *fetisizált objektivizmus* foglalja el, amely igen bizonytalanra teszi magát a szubjektív és az objektív közötti kapcsolat-rendszert.”

A művészet–tudomány kapcsolatról és az ezzel összefüggő visszatükrözés formájának kérdéséről Perlini a következőket írja:

„Lukács . . . kitart a művészet mint az *emberiség fejlődésének öntudata* meghatározás mellett. Azt mondja, hogy míg a tudomány célja az *objektivitás magánvalósága*, a művészetben a *magánvaló* a különösség kategóriája révén az ábrázolt világ *számunkra valója* válik. A művészetben a tudat és az öntudat egymás fedése felé tendál (. . .) Az, ami a tudománnyal szemben a művészetben ténylegesen eredeti, az a *világ szubjektív recepciója*.

Itt – folytatja Perlini – visszatér a fiatalkori főmű *tudat és hamistudat* problematikája, de az átalakítást lehetővé tevő *problémafelvetés kiforgatásával*. A *magánvaló* megmagyarázhatatlanul előzi meg a *számunkra való*-t; a *tudat* mint a tárgy helyes ismerete az *öntudat* elé kerül (. . .) Míg a fiatal Lukácsnál a tudat az alany ismerete (. . .), az *érett* Lukácsnál a *tárgy ismeretée* a prioritás, vagyis a *dolgok magánvalójának az ismerete* az, ami a valóságot megmerevíti, az *öntudatot* kizárja, vagyis az alany tudatosodását, amit Lukács, ellentmondóan, folyamatosan idéz.”

Véleményem szerint azon „balról jövő” kritika feltételezéseinek kondenzátumával állunk szemben itt, amely a tökéletlen marxizmust veti Lukács szemére. Az az alttétel, miszerint a „*magánvaló*” megelőzi a „*számunkra való*”, „megmagyarázhatatlannak” tűnhet egy idealistának, neopozitivistának, egzisztencialistának, vagy egy frankfurti iskola-pártinak, mint Perlini, de nem egy marxistának. Egyedülálló, bár nem nagyon meglepő, a Lukács szavaiból kicsengő materializmus. Marx akkor még kiadatlan *Gazdasági-filozófiai kéziratának* és *Lenin Filozófiai füzetének* moszkvai tanulmányozása után vissza-

vonhatatlanul megszilárdult a meggyőződése, miszerint az objektív anyagi alap elsődleges a tudattal szemben és a társadalmi komplexum totalitása az egyén, a csoport, az osztály szubjektív, egyedi tendenciáival szemben. Ez egyes „baloldali” kritikusában a legmeggondolatlanabb és legdühödtebb reakciót váltotta ki. Elég arra gondolni, hogy mikor Lukács következetes materialistaként arra a megállapításra jut, hogy a „valóság bármely helyes megismerésének alapja (...) a külvilág objektivitásának elismerése, vagyis az emberi tudattól független léte”, ezek a kritikusok azonnal haragra lobbannak, skolasztikát, metafizikát, a marxizmus „gnoszeológiai redukcióját” harsogják (s gondolják csak el, pont Lukácsról mondhatják ezt, aki minden elvont gnoszeológia örök ellen-sége!), vagy Heideggerrel a kezükben minden további nélkül kijelentik a „kérdés javasolhatatlanságát”: egykor Franco Fregnani írta (de az övéen kívül több más olasz és külföldi történész nevét lehetne idézni, kiindulópontjaik sokfélesége ellenére is, mint pl. Perlini, nála lásd: az „objektivitás szélessége”, a „valóság merevsége” stb.), hogy a problémák ilyen jellegű felvetése téves, mert magát a problémát létrehozó lény jelenlététől való elvonatkoztatást jelenti. Mint látható, ugyanazokról a vádakról van szó, amelyekkel Armanda Guiducci illeti Lukácsot egyik, több mint húsz évvel ezelőtti tanulmányában (később a *Dallo zdanovismo allo strutturalismo*. Milánó 1967, 10. 3. c. kötetben jelent meg), amikor is azt veti a szemére, hogy „olyan kategóriákat használ, amelyek történelmi, realista, ontológiai szempontból ismeretelméletiek”.

Teljes egészében érthető tehát, hogy ilyen jellegű vádak a polgári történetírás fogalmaz meg, mivel ezzel csak a mesterségét gyakorolja; jóval kisebb az ilyen értelemben és ilyen hangon megszólaló, marxizmus elveire hivatkozó történészek száma.

Cases nem véletlenül jegyezte meg meglepetten a német nyelvű *Lehrstück Lukács* (hrsg. von Jutta Matzner, Frankfurt a M. 1974) c. kritikai tanulmányok gyűjteményének bemutatásakor, hogy a „marxista tolmácsolások a legkegyetlenebbek az érett Lukáccsal szemben”. Valójában a marxizmus ellenzői, az állítólagos „kritikai” marxisták, jobboldali reakciók és progresszisták azok, akik az „autentikus baloldali erők és irányzatok” színeiben tetszelegnek, szorosan kézenfogva járnak, sem egyikük, sem másikuk egy lépéssel sem lépi túl a neopozitivistá gnosztikus elveket. Az, hogy az ún. „ontognoszeológus megfogalmazás” a prekantiánus filozófia értelmében metafizikus-e, vagy ellenkezőleg, Marx és Lenin természetes materialista értelmében kritikai vagy történelmi és dialektikus-e, számukra teljesen mindegy, sőt az olyan filozófusok, mint a filofrankfurti Perlini vagy a Della Volpe-i marxisták (ma ex-marxisták), Lucio Colletti és Giuseppe Bedeschi, soha nem titkolták, hogy kritikájuk elsősorban közvetlenül Lenin ellen (s napjainkban már Marx ellen is) irányul. Kritikák, amelyeket — nota bene — ráadásul nemhogy az *Ontológia*, de a nagy *Eszztétika* elméleti modelljével való előzetes konfrontáció nélkül fogalmaznak meg. Perlini, Fregnani, Bedeschi több évvel a mű megjelenése után írtak, s mégis, egyikük sem veszi a legkisebb mértékben sem számításba: mindegyikük vagy említésre sem méltatja, vagy jobb esetben futólag említi azért, hogy az érett Lukács „visszafejlődését” deklarálják.

Mértékül csakis és mindig Lukács valamilyen alkalomra írt kritikai tanulmányát vagy a *Bevezetés egy marxista esztétikához* c. művét idézik (e konfrontációt még Heller Á. is teljesen elégtelennek tartja). Ugyanezt teszi Romano Luporini a Feltrinelli–Fischer Enciklopédia *Irodalom* kötetének (szerk. C. Scaramuzza, Milano, 1976. II., 384–421.) *Realizmus a marxizmus problematikájában* c. szócikkében. Továbbá Marzio

Vacatello, aki 1968-ban már írt egy Lukács-monográfiát althusseri értelmezésben, ahol előítéletekkel felállított szektás korlátok közé zárta kutatását. A nagy *Eszztétikáról* szó sem esik benne, azt hiszi, hogy meg lehet írni egy teljes fejezetet az – érett Lukácsról – az új *Korunk marxizmusának történetében* (Feltrinelli kiadó, szerk. Aldo Zanardo, Milánó 1974) az *Eszztétika* és az *Ontológia* ismételt kihagyásával.

Egyrészt az ellenséges légkör, másrészt és az elsovel együtt, az érett Lukácsot körülvevő hallgatólagos „csendes összeesküvés” mutatja, sőt erősíti mindenkori kritikai bal-sorsát. Nem hagyhatjuk megteveszteni magunkat az elmúlt évek látszólagos bibliográfiai virágzásától. Többségében alkalmi, részleges részterületi, gyakran elfogult, de mindenképpen olyan írásokról van szó, amelyek teljesen alkalmatlanok egy olyan gondolkodó, mint Lukács figurájának teljességében való ábrázolására. Teljességre törő, igaz és (legálábbis céljában, de semlegesen magyarázó) becsületes monográfia, mint Parkinsoné, vagy másrésztől egy állítólag „kritikai” marxista szempontból készült Löwy, Grunenberg vagy Arato és Breines vagy Olaszországban Furio Cerutti, Boella, az „Aut-aut” csoport ifjú Lukácsról írt erősen megideologizált tanulmányai, nem beszélve a *Main Currents of Marxism* (Oxford 1978, III. 253–307. o.) harmadik kötetében az átpártolt lengyel Leszek Kolakowski nem kifejezetten építő jellegű Lukács-ábrázolásáról (Tertuliannak teljesen igaza van, amikor a *Le Monde*-nak adott interjújában „erősen rosszindulatúnak” nevezi, de talán helyesebb lenne, ha gyalázatot mondanánk), mindezek az írások végül is elcsépelet, modoros képet festenek róla abból a célból, hogy tanításának mély értelmét elferdítsék, egyoldalúan a 20-as években Korschsal együtt betöltött szerepét hangsúlyozzák, amikor is az ún. „nyugati szocializmus” szóvivője volt, és nem törődnek, vagy szándékosan homályba borítanak minden mást; mindenki természetesnek veszi, hogy a sztálini időszakban az „önkéntes elbürokratizálódás” áldozatául esett, s mindenki úgy viselkedik vele – hacsak nem tanainak fellebbezés nélküli elítéséről, a dogmatizmus, a sztálinizmus stb. bírálatáról van szó –, mintha semmi méltót nem írt volna a *Történelem és osztálytudat* után. Számos történész szerint az említett mű hegelianus vonásai örökre jellegzetes filozófiai magatartássá váltak, de ezt egyidejűleg főbűneként róják fel.

Van, aki messzebbre megy ezen az úton: nem korlátozódik a „soha le nem vetkőzött hegelianizmus” tézisére, hanem azt vallja, hogy – a 30-as évektől, vagyis a Brechtrel és a sztálinizmussal történt összeütközésétől – egész marxista módszertana, a klasszikusokra való hivatkozás ellenére, tévedés, „félreértés”: „Módszerének nagyon kevés köze van a marxizmushoz” (állítja Klaus Völker, és Cases is utal erre). Az ilyen drasztikus állítás egy másik *vexata quaestio* területére visz, vagyis Lukács filozófiai idealizmusának kritikájához, feltételezett „sztálinizmusához” kötődik: mivel – nálunk Luciano Amodio megállapítása szerint – a „sztálinizmusnak és lukácsizmusnak párhuzamos, idealista jellege van” (a marxi kritika értelmében). Ebben az esetben is megszámlálhatatlanok a bizarr dedukciók és az abszurd ostobaságok, különösen – szokás szerint – a szociológusok és a „kritikai” marxisták részéről; Gian Enrico Rusconi híres és egekig magasztalt *Teoria critica della società* (*Társadalom-kritikai elmélet*, Bologna 1968, 47–98.) c. műve első fejezetében (bár lényegében változtatás nélkül megismétli az 1966-ban a „Rivista di filosofia neoscolastica”-nak írt neotomista fogantatású tanulmányát) Lukácsnak, a *Történelem és osztálytudat* óta meglévő sztálinizmusra való hajlamáról, az 1924-es Leninről, és a későbbi írásokkal szemben megnyilvánuló „kul-

turális terrorizmusról” beszél, s az érett Lukácsból nem kevesebbet, mint a „hivatalos ortodoxia bajnokát” formálja meg. Nicola M. De Feo, aki szintén a bürokratizmus és a sztálinizmus hajthatatlan ellenségének vallja magát, egyik könyvében (*Weber e Lukács*, Bari 1971, 151., 175.) Lukács szemére veti még a „párthoz és a szocializmushoz való hűséget” is, szemrebbenés nélkül cégéres sztálinista-bürokrata érvelést használ fel (akár csak Révai és barátja, Perlini, aki a „bürokratává vált értelmiségi szerencsétlen alakjának” kijáró általános megvetéssel mutat rá), sőt a besúgási téziséket érvényesíti, mely szerint Lukács Sztálin-ellenessége nem más, mint a leninizmus likvidálására szolgáló taktikai kibúvó. Nos, meglehet hogy a 30-as évek szovjet valóságának kiváló, bár elfogult ismerőjének, Vittorio Stradának van igaza, mikor tagadja annak az életrajzi leírásnak a hihetőségét, amely Lukácsnak azokban az években kifejtett tevékenységét „a sztálinizmus ellenségeként” ábrázolja. De e között a makacs, „visszavonhatatlan” sztálinizmusának állítása között ideológiai, de a szűk értelemben vett kulturális szinten (zsdanovizmus) is elég nagy a különbség. Továbbá — és Stradának fel kell tenni ezt a kérdést és fel kell hívni a figyelmét — együtt létezhet-e mindez a Zsdanov által, a szovjet írók első kongresszusán kifejtett (1934) irodalomelmélet egyik alaptételével, a „forradalmi romanticizmussal” való állandó ellenállásával és elvi oppozíciójával?

Mégis, úgy tűnik, semmi kétség nem merül fel Lukács „zsdanovizmusával” szemben, még az olyan nemzetközi híré tudósok esetében sem, mint Isaac Deutscher és Georg Lichtheim vagy a francia Yvon Bourdet (aki egy rossz Lukács-könyv szerzője, *Figures de Lukács*, Párizs 1972. Olaszul *Lukács, il gesuita della rivoluzione* címen jelent meg, Milánó 1979), vagy azoknál, akik — Cases hatásos kifejezésével élve — a „brechtocentrizmus” bűnébe esnek (pl. Klaus Völker, Helga Gallas). Még az 1975-ös Brecht-Jahrbuch-ban is, a Brecht-párti Alexander Stephan olyan sommásan egyszerűsíti le Lukács „sztálinizmusának” kérdését, hogy kiérdemli (akárcsak Deutscher Parkinson nyers választát 1970-ben, és 1978-ban Lichtheim Norman Levinét, *Lukács on Lenin* in *Studies in Soviet Thought*, XVIII, 1978, 17–31.) Lothar Baier *Der Streit mit Georg Lukács* (hrsg. von H. J. Schmitt, Frankfurt a. M. 1978, 56. old.-tól) c. válogatott tanulmánykötetében adott fenséges, kemény kritikáját. Hogy mennyire csalóka ürügynek bizonyul a lukács „ortodoxiáját” illető szigorú dorgálások nagy része, jól bizonyítja a fent említett kötetben Hans-Jürgen Schmitt tanulmánya, amely a párhuzamosság tételének, sőt az írókongresszus és a híres experesszionizmus-tanulmányban az avantgarde elleni lukácsi állásfoglalás (mely tézis a manierista Lukács-ellenesség vesszőparipája) közötti véletlenszerű közvetlen kapcsolat abszurditását és tarthatatlanságát bizonyítja: mivel — hangsúlyozza Schmitt (223.) — a tanulmány eredetileg 1933-ban oroszul jelent meg (a moszkvai *Literaturnij Kritik* c. folyóiratban), egy évvel a kongresszus előtt. Lukács anti-sztálinizmusának konkrét, megcáfolhatatlan bizonyítékait mellőzve — melyeket pl. az idézett Lenin-tanulmányokban fejt ki — sem tűnik túl könnyűnek „ortodoxnak”, „dogmatikus bürokratának” nevezni azt, aki 1939-ben Moszkvából, Wilhelm Raabe-ról szóló tanulmányában így írt a bürokratáról (Lukács: *Realisti tedeschi del XIX secolo*, Milánó 1963, 276–276.):

„Természetesen vannak irodalmi bürokraták, akik úgy vélik, hogy egy Balzac vagy egy Tolsztoj más, objektíve magasabbrendű világnézettel feltétlenül jobb írók lettek volna. Ezzel megmutatják azt, hogy sejtelmük sincs az írónak a néppel való igazi összeforrottságáról, világnézetük és alkotásmódjuk kölcsönhatásáról (. . .). Az író megteheti

és kötelessége megtennie, hogy gondolatban és alkotásban túlemelkedjék kiindulási pontjának osztálytalaján, de ha attól a talajtól teljesen elszakad, éppen az ő specifikus írói erejét veszti el. Így forrt össze Tolsztoj az orosz parasztságnak, Raabe kora német kispolgárságának erős és gyenge oldalaival. Az effajta irodalmi bürokrata viszont Tolsztojt összetéveszti önmagával, aki bármely tetszés szerinti állásponttól képes írni. Amit ír, az olyan is.” (Ld. ford. Krassó Miklós; Lukács György: Wilhelm Raabe c. tanulmány, 209. old., In: Lukács György: *Német realisták*, Szépirodalmi Kiadó 1955.)

Sajnos Lukács életének későbbi alakulása szempontjából oly fontos és meghatározó moszkvai szakasza (az objektív nehézségek miatt is) kevésbé ismert és vitatott is a Lukács-irodalomban: Prévost kritikai kiadása, Vittorio Strada néhány polemikus felszólalása és Morawski elszórt megjegyzései kivételével, csak a magyar Sziklai László „Lukács moszkvai írásai”-hoz készített utószavát (a német nyelvű kötetében. *Zur Geschichte des Marxismus und der Kunst*. Budapest 1978, 127–137.) tudom mint a témával foglalkozót megemlíteni, ami viszont a kiadóval szembeni jogos kritikák révén nem sokkal lép túl Prévost könyvének recenziójánál (de figyelemre méltó ugyanabban a kötetben Mihail Lifšiccel foglalkozó hosszú tanulmány, amely nyilvánvalóvá teszi Lifšic számos Lukácssal konvergens pontját, és leírja a 30-as években az igazi marxista esztétika győzelméért vívott közös harcuk lényeges állomásait).

Ha most megpróbáljuk az eddig elmondottakat összegezni, nyilvánvalóvá válik, hogy mennyi és milyen súlyos elferdítések és fonákságok jellemzik a Lukács-irodalmat általában. Véleményem szerint különösen súlyos és nagyon veszélyes elsősorban az érett Lukács marxizmusának megítélése körüli félreértések miatt az az előítélet, amely a „lényegi kontinuitás” Hegel módszerével fenntartott feltételezéséhez vezet, amely módszer *sic et simpliciter* visz át a marxizmusba, valamint a hegelianizmus és a sztálinizmus közötti összefüggés állításába. Egyszóval elmondhatjuk, hogy az ifjúkori művek horderejének egyenlőtlen értékelése miatt a történetírásban igen gyakran titkos hegelianusként, idealistaként vagy – hogy a Hegel–Marx kapcsolatra vonatkozó metaforával éljek – igen gyakran fejetetejére állítva jelenik meg. Éppen ezért, szerintem, kedvezően kell fogadni azt a néhány művet, amelyek radikálisan szembehelyezkednek az említett tendenciákkal. Különösen kiemelt érdem illeti az ilyen jellegű marxista elemzések folytatóit, a magyar Hermannt és a román Tertuliant – igaz, nem ők az egyedüliek, de a mostaniak közül a legpontosabbak és legmeggyőzőbbek –, nekik köszönhető, ha Lukács tanai, tanításai legalábbis részben visszanyerik autentikus arculatukat, ha, tehát, történettudományi szempontból végre a talpára áll. Befejezésül tehát engedjék meg, hogy röviden elidőzzek munkáiknál.

Az érett marxista Lukács értékelésének előfeltétele gondolatvilágának teljes fejlődéséhez és maga Lukács szerint is, az őt minden pontban jellemző „kontinuitás és diszkontinuitás egységéhez” való helyes hozzáállás. Mindkét szerző, jóllehet idevonatkozó írásaik a problémafelvetésnek és a struktúrának megfelelően különböző fogantatásúak, egyformán tudatában van e követelménynek: Tertulian 1969 óta írt alkalmi tanulmányokból összeállított kötetének az a célja, hogy Lukács gondolatait fejlődési állomásai szerint vázolja fel az esztétika területén (a készülő második kötet Lukács filozófiai gondolkodásának állomásaival foglalkozik); Hermann műve viszont századunk magyarországi fejlődésének nagy társadalmi, történelmi kérdései háttérében organikus, monográfikus képet ad, vitába szállva a kritikai irodalom gyakori hamisításaival.

Mind a két esetben nagylélegzetű kutatásokról van szó. A szerzők lépésről lépésre ismertetnek meg bennünket Lukács tanításaival. Lukács ifjúkori kritikai-esztétikai tevékenységét, a marxizmushoz vezető útjának állomásait elemzik, főleg Tertulian, aki Emil Lask neokantista hatását, majd Dilthey „életfilozófiájának” Lukácsra gyakorolt hatását mutatja ki. Alapos és mély elemzéseik a lukácsi gondolkodásban meglevő kontinuitás és diszkontinuitás dialektikáját tárgyalják. Hermann szerint a „valóság megértéséhez” Lukács nem egyenes úton jut el:

„Filozófiájának kategóriái – írja – jelentésük tartalma szerint mindig változnak. Azok egyre konkrétabbakká válnak, és mindig új ellentmondásokat szívnak magukba, ami a kategóriák objektív fejlődéséből származik. Ezt látjuk pl. a forma esztétikai kategóriája vagy az erkölcsi magatartás lehetőségének tárgyalása, vagy akár a pártosság és objektivitás közötti kapcsolat meghatározása esetében.”

Tertulian a maga részéről, jöllehet szigorúan hangsúlyozza „az ifjúkori esztétika egyes gondolatmeneteinek az *Esztétikát* megelőző jelleget”, sőt szívesen hangsúlyozza a két aspektus közül a kontinuitást a diszkontinuitással szemben, mégsem tagadhatja és nem is akarja tagadni az esztétika szempontjából is végbement radikális változást, mely Lukács és a marxizmus „találkozásából” fakadt: vagyis hogy „a gondolkodó filozófiai orientációnak döntő változásai” magukkal hozzák „eszméinek radikális átszerveződését és egy érezhetően különböző kontextusban, kezdeti téziseinek teljesen új felhasználását”. Egyik helyen a következőt mondja: „Kontinuitás és diszkontinuitás elválaszthatatlanul összekötődnek Lukács esztétikai gondolkodásának fejlődésében.” Vagy másutt, felhasználva a hegeli dialektikára jellemző terminológiát, a következőket írja:

„Az ifjúkori esztétika fontos kísérletét és az érettkori nagy *Esztétikához* való kapcsolatát úgy lehetne meghatározni, mint ami egyidejűleg az identitás és a nem-identitás kapcsolata. A fiatal Lukács *önmaga* volt, ha egyszerre volt is neokantiánus, husserliánus és hegeliánus, és *önmaga* maradt a végleges marxista fázisban is.”

A nagy *Esztétika* jelentőségében egyikük sem kételkedik. Kétségtelenül ez mindkettőjük számára az „esztétika tudományának egyik legjelentősebb műve”, és nemcsak a marxista gondolkodásban „habozás nélkül mondjuk, hogy Kant és Hegel óta – talán Benedetto Croce egyedüli kivételével – a filozófiai esztétikának nincs még egy ilyen mélységű és jelentőségű alkotása” (így Tertulian). Az ifjúkori neokantianizmus ritkult levegője és elvont elméletisége átadja a helyét „egy materialista, genetikai-ontológiai alapra épülő, nagyszerű elméleti konstrukciónak”, amely több mint 20 éves munka során, lassan érlelődött ki. E konstrukció előfeltételeit és első alapjait jóval korábban kell keresnünk: az objektivizmus, pontosabban az objektivitás marxista koncepciója felé való fordulás a 30-as évek elején ment végbe Lukácsnál, a fiatal Marx *Gazdaságfilozófiai kéziratainak* és Lenin *Filozófiai füzetek*nek első tanulmányozása után. Ténylegesen ez jelzi nála az érett korba lépést. Átmenet ez, melyet a két szerző, különösen Hermann, hangsúlyozottan kiemel. A korábban elmondottak után nincs szükség e fordulat alapvető fontosságának részletezésére; egyébként maga Lukács, leveleken, interjúkon, életrajzi vázlatokon, elő- és utószavakon keresztül a leghitelesebb bizonyítékát adja, amit sajnos a történetírás vagy lebecsül, vagy teljesen elhallgat, vagy minden másal együtt az érett Lukács sztálinizmusának számlájára írja (Prévost, Sziklai, Mittenzwei, Schmitt, Levin és még néhány más kivételével).

Az olasz Rusconival, Bedeschivel vitába szállva, Hermann jogosan jelenti ki: „abszolúte tarthatatlan” az a tézis, amely Lukácsnak a *Történelem és osztálytudat* szubjektív szélsőségével szembeni ismételt önkritikáit „egyszerű politikai húzásoknak vagy hamis visszavonulásnak”, „látszólagos vagy cinikus kiegyezésnek” tekinti. A fordulat egészen mást jelent: elsősorban az idealista összevisszaság – melyet Marx bírált Hegelnél, az objektivitás és elidegenedés eltörlését, az „objektív világ (*gegenständlichen*) objektivitásának (*Objektivität*) teljes elismerését”. „Egy nem objektív létező az nemlétező” (*Ein ungegenständliches Wesen ist ein Unwesen*): Marx *Kéziratainak* ez a híres mondata, amely Lukács visszaemlékezései szerint az első olvasás után azonnal „megrázó (sconvolgente) benyomást” tett rá, Tertulian szerint „későbbi gondolatvilágának sejtjeként határozható meg”. Innen ered az *Esztétika* és az *Ontológia* határozott objektív szemléletű tendenciája, amely egyebek között – mint tudjuk, és Tertulian nagy gondtal és kifejezően pontosítja – nem semmisíti meg, hanem több „helyes” ifjúkori „intuícóját” a szubjektív komponens „a lukácsi esztétika igazi sarkkövének”, az öntudatosságának kiemelésével alkalmazza és azokkal összhangba hozza. Ez magyarázza a mindkét szerző által jól ábrázolt lukácsi realizmuselmélet benső, – lenini értelemben pártos, de egyben mindig határozottan antiszejtárius-kritikai hajlamát.

A „vulgárszociológiát” mindig ellenző Lukács olyan realizmuselméletet fogalmaz meg, amelynél a „pártosságnak” és „objektivitásnak” a művészi visszatükrözésben egymásnak kell kölcsönösen megfelelniük; az általa hirdetett „történelem optimista világnézete” soha nem azonosul (testesül meg) a sztálini rendszernek kedves propaganda-irodalom, felületi pszeudo-realizmusával, „hivatalos optimizmusával” – amit egyszer gúnyosan „tisztán kincstári optimizmusnak” nevez.

Tertulian a már említett *Le Monde*-nak adott nyilatkozatában igen világosan fejti ki: „A Lukács által védett irodalmi realizmus és a sztálini irodalomkritika által prédikált realizmus távról sem azonosak. Nemcsak kulturális és intellektuális szintkülönbség kérdése, mint ahogy ezt Kolakowski állítja (...). Lukács realizmus tanulmányai a realizmus elméletét az emberi teljességre és lényegre, az ember-kép sokoldalúságára, a rossz előtti meg nem adás kényszerére alapozza.”

Tehát a létező valóság irányában nincs semmiféle engedékenységek. Ebben az értelemben Hermann jogosan állítja, ha már a 30-as évek „marxi esztétikájának felújítási” kísérlete szükségszerűen a *Történelem és osztálytudat* utópizmusáról való lemondást foglalta magába, „ez a lemondás egyáltalán nem a tényleges valósággal (*Wirklichkeit*) való kiegyezésből”, hanem éppen ellenkezőleg – a valóságból (Realität) szervezen (organikusan) eredő forradalmi magatartásból ered. Ezen a ponton Lukács magatartásának Hermann a Budapesti Iskola mai álláspontjával szemben homlokegyenest ellenkező értelmezést ad.

Nem véletlen, hogy az *Iffjú Hegel*-ről írt Lukács monográfiához készült fejezet címe *Nichtversöhnung mit der Wirklichkeit*, amelyben emlékeztet arra, hogy Lukács Hegel „igazi értékeként a valósággal való kiegyezés lehetetlenségének” felismerését jelöli meg, mivel „nem valóság az, ami lényegében (esszenciájában) nem ellentmondó”. A marxista Lukács – az 1930-as fordulat után megszerzett marxista érettség – újdonságát és legjelentősebb céljait befejezésül a következőkben lehet összefoglalni. Az esztétika, az etika és a társadalmi lét ontológiája egységet alkotnak, melynek alanya az objektív valóság; a komplex valóságon belül a „gazdaság ontológiailag primér funkciójától” – medi-

tációk során át — eljut a gazdagabb és magasabb szintű kategória vagy létrétegek csoportjáig, felsőbb emberi objektívációig, melyeket oly módon épít fel, hogy a valóság minden egyes saját szférájának önálló tagja a másikkal állandó dialektikus kapcsolatban van. Következésképpen Marx elveinek megfelelő esztétika dialektikus materialista kidolgozása feltételezi az esztétika kérdéseinek ontológiai alapjairól való elvi elválaszthatatlanságának tudatát; vagyis hogy azon problémák lényege és kategoriális szerkezete megfelelően nem érthető meg geneziséük és ontológiai alapjuk tanulmányozása nélkül, ha nem ontológiai alapon tanulmányozzuk a többi kategoriális szinttel való összefonódottságát is, s azt a szerepet, amit az emberiség történetében vagy általában az ember életében a művészet betölt. Vagy mint Tertulian mondja, Lukács fiatalkori neokantianizmusa és érettkori marxizmusa konfrontációját végezzük el:

„Kant fakultásai (*Vermögen*) elemzésével, a gyakorlati és esztétikai megismerés szellemének megoszlásával szemben Lukács genetikai — ontológiai módszert állít fel, amelyben minden szellemi tevékenység szerkezetének magyarázata saját geneziséből (eredetéből) származik. Számára struktúra és genezis, *Geltung* és *genezis* elválaszthatatlanul egybetartozók. Titkolt vagy bevallott példaképe, mondhatni, Hegelnek a *Szellem fenomenológiája*, de Marx materialista ontológiája fényében átértelmezve.”

Így az ellene megnyilvánuló szociologizáló, hegelianus vádak, az irracionalista értelmezőinek sokféle torzképződményét, és főleg Adorno s általában a frankfurtiak tendenciózus szidásait Hermann és Tertulian megfelelően cáfolják, s Lukács végre ismét a talpára állt. Hermann és Tertulian itt-ott Lukácsot illető kritikáival is egyet lehet érteni; különösen, amikor „a történelmi optimizmus túlzásait” panaszozzák, amelynek a filozófus időnként átadja magát, vagy egyes politikai kijelentéseinek és állásfoglalásainak téves vagy tarthatatlan voltát, mint például a kínai–szovjet konfliktusról adott túlságosan leegyszerűsítő ítélete vagy Kennedy-féle úgynevezett *braintrust* idealizálása. (Korábban említett okok miatt nem látom a Tertulian által több ízben említett nehézségeket Lukács történelmi és dialektikus materializmusának kettősségét illetően.)

A két említett szerző alapvető egyetértését hangsúlyozván, az általuk elért eredmények nagyraértékelésével nem azt akarom mondani, hogy immár minden alapvető lukácsi gondolattal kapcsolatos kérdést feldolgoztunk. A kritikai irodalomnak sok még a tennivalója, főleg Lukács hosszú és termékeny érettkorának elemzése terén. Ennek pedig a kezdetén vagyunk.

(Fordította: Garami Szilvia)